

Francesc Pérez Moragón

EL CONTEXT MÉS AMPLI DE LA HISTÒRIA DE LA INSTITUCIÓ ALFONS EL MAGNÀNIM

El Magnànim: setanta anys de cultura valenciana

Gustau Muñoz, ed.

228 pp., 2018, València, IAM-Centre Valencià d'Estudis i Investigació

Aquest volum col·lectiu va aparèixer el 2018, amb la finalitat de commemorar el setantè aniversari de la Institució Alfons el Magnànim (IAM). La seua confecció va estar sens dubte condicionada per una certa urgència, pel fet que s'edità a penes tres anys després d'un canvi fonamental de direcció i d'orientació en aquest organisme, reorganitzat a partir de finals del 2015 arran dels resultats electorals de maig del mateix any, que portaren forces d'esquerra a la Generalitat i a altres institucions de l'Administració, com ara la Diputació de València, de la qual depèn la IAM.

En el text introductori, l'editor, Gustau Muñoz, intel·lectual d'una llarga i sòlida trajectòria, ben reconegut pel rigor dels seus plantejaments, i que va participar de manera activa en tasques del Magnànim i de la Institució Valenciana d'Estudis i Investigació (IVEI), ja adverteix sobre les limitacions que la urgència commemorativa imposava. No es tractava de fer, ni hi havia temps per a emprendre-la, una crònica detallada i completa de la IAM, sinó d'iniciar una recapitulació que podrà ser complementada i ampliada amb noves recerques i plantejaments, amb accés a noves fonts arxivístiques, sense les presses exigides per un aniversari.

L'obra es compon de dues parts diferenciades. La primera, directament relacionada amb el títol de l'obra, repassa la història de la institució, a través d'un estudi molt ponderat i consciencios, com en ell és habitual, de Santi Cortés. Aquest historiador de la cultura valenciana fou el primer que s'ocupà amb detall de les primeres passes de la IAM, en el seu marc polític referencial, en un treball insubstituïble, *València sota el règim franquista 1939-1951* (1995). Ara ha tingut l'oportunitat de dilatar l'abast de la seua perspectiva, per a tractar sobre el desenvolupament de la IAM durant les dècades posteriors a la inicial, amb tot un seguit de derivacions i canvis, quasi fins a l'actualitat, dividits metodològicament en diverses etapes successives: la fundacional (1948-1954); la d'ampliació (1954-1964), marcada per la integració d'algunes seccions que ja funcionaven dins el Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC); una altra de retorn als orígens (1964-1979); la que anomena «època democràtica 1980-1995 (1998)», que inclou cronològicament la IVEI, i la que designa sota el rètol «Refundació del Magnànim (1998-2015)».

En aquesta primera part del volum figura a continuació una anàlisi de la trajectòria de la revista *Debats*, la gran publicació periòdica de la IAM, fundada el 1982, a càrrec de l'historiador i periodista Francesc Martínez Sanchis, conegut especialista, entre altres matèries, en història de la premsa valenciana contemporània, en particular la de caire valencianista. *Debats*, dedicada a les ciències socials i que ara mateix viu una nova etapa sota l'identificatiu «Revista de cultura, poder i societat», és objecte d'una dissecció molt acurada, en els dos períodes ja conclusos de la seua existència: el d'orígens i consolidació (1982-1995) i el que el professor Martínez Sanchis repassa en l'epígraf «Entre el relativisme neoliberal i l'escepticisme filosòfic (1996-2015)».

La segona part del volum que ens ocupa presenta un conjunt de monografies molt informatives sobre l'evolució cultural al País Valencià durant les set dècades de vida de la IAM, a través de la historiografia, la sociologia i l'antropologia social, la ciència, la llengua i la literatura, i finalment l'assaig, tractats respectivament per una selecció d'especialistes universitaris de trajectòria ben provada: Pau Viciano, Francesc J. Hernández, Pedro Ruiz-Castell, Vicent Simbor i Miquel Nicolás, i Gonçal López-Pampló.

La lectura del resum històric de la IAM m'ha suggerit la possibilitat d'apuntar unes reflexions que volen ser contextualitzadores, sobre els primers anys de vida de l'entitat, que podrien ser abordades en la futura història, més extensa, que sens dubte un dia se li dedicarà.

Sembla bastant probable que la decisió de crear la IAM no tingués un origen local, sinó que ha de ser considerada com a inseparable d'una estratègia governamental, en el marc del CSIC, i que les seues variacions estructurals durant el franquisme foren alhora un reflex de les lluites acadèmiques a la ciutat de València i de l'organització de vegades caòtica, especialment en els primers temps, d'aquell organisme fabricat a corre-cuita el 1939 amb la doble finalitat de substituir la Institución Libre de Enseñanza (ILE) —*Una poderosa fuerza secreta*, com la designava el títol d'una coneguda requisitòria apareguda en forma de llibre col·lectiu a Sant Sebastià, el 1940— i de liquidar les possibilitats a què aspirava l'Institut de Espanya creat el 1938 a Burgos, per impuls d'Eugeni d'Ors i Pedro Sainz Rodríguez.

Tant per l'origen com per l'abast, la IAM no pot ser equiparable al Centre de Cultura Valenciana (1915); ni tampoc, per l'origen i per l'ambició dels objectius perseguits, a l'Institut d'Estudis Valencians (1937), tots dos iniciatives exclusivament valencianes. Si de cas, la seua trajectòria, fins a la constitució de la IVEI (1985), només pot posar-se en paral·lel, i en comparació quant a l'eficàcia dels resultats,

amb la Institución Fernando el Católico, nascuda el 1943, o amb la Príncipe de Viana (1940), creades respectivament per les diputacions de Saragossa i Navarra. I encara es pot aventurar que, durant un llarg període, l'organisme provincial de València no sempre avantatjà en consecucions aquells altres dos. La IVEI sí que responia a propòsits i estratègies molt més ambiciosos —plantejats el 1979, des de la renovació de la Diputació provincial amb Manuel Girona al capdavant, i de la IAM, sota la direcció de Josep Picó, amb l'ajut inestimable, entre molts d'altres, de Mario Garcia Bonafé— i tenia un punt de partida i uns supòsits bàsics de funcionament nascuts al País Valencià. Per això va ser decapitada.

Les memòries d'activitat del CSIC en els seus anys inicials permeten veure amb plena claredat que aquell projecte tan espectacular tenia aparences de monstre o, per ser més suaus, de calaix de sastre, en què s'hi volien encabir les entitats més diverses. Com a exemple, i coincidint amb l'època en què es constituí la IAM, a la *Memoria de la Secretaría General. Año 1946-47*, tot fent al·lusió a normes legals recents, José Ibáñez Martín, ministre d'Educació Nacional —ho fou entre 1939 i 1951—, s'adreçava al dictador Franco, que presidia l'acte central del curs, amb una exposició de propòsits reorganitzadors. En un epígraf dedicat a l'«Ordenación de los Patronatos», deia, amb un estil pintorescament metafòric però clar: «No es fácil adivinar, en el leñoso y aristado piñón, el sonoro ramaje con que el pino llenará la campiña de verde sombra, ni era factible, el año 1939, calcular en todo su alcance el vigoroso despliegue logrado por los centros y organismos del Consejo.» A continuació, i després de consideracions no menys vaporoses sobre les exigències per a l'investigador —«en nuestros tiempos refinados y cultos»— de dur a terme la seua tasca d'especulació científica no de manera individual, sinó dins d'un àmbit coordinat, presentava la reestructuració del CSIC en sis patronats que ja havien començat a treballar segons la nova fórmula. Recordava el ministre al *Generalísimo*: «Ya en 1940 tuve el honor de exponer ante Vuestra Excelencia la ordenación sistemática del Consejo como integración de Patronatos o grupos de Institutos.» Tanmateix, no manifestava les causes que havien obligat a esperar tants anys per a arribar a la feliç solució. No cal massa imaginació, ara mateix, per comprendre que en aquells temps «refinados y cultos» de la postguerra espanyola i de la Segona Guerra Mundial, una cosa era planificar i una altra executar. L'exili, l'empresonament o la mort de tants i tants científics espanyols valuosos, d'una banda, i l'aïllament del Règim durant el conflicte general i, en conseqüència, aquells primers anys posteriors a la derrota de Hitler, el seu aliat, no facilitaven certament maniobres de gran alçada en la construcció d'una estructura humana, econòmica i tècnica adequada

per a les no sempre realistes expectatives a què el CSIC volia respondre. Una cosa era ocupar a mà armada els locals de la Institución Libre de Enseñanza i clausurar la Junta de Ampliación de Estudios —al capdavant, creats durant la monarquia desapareguda, en la seua etapa constitucional— i la Fundación Nacional de Investigaciones Científicas y Ensayos de Reformas, de vida molt més breu, i una altra, ben diferent i més costosa en tots els sentits, tractar d'imitar l'eficàcia demostrada per aquells organismes durant mig segle, fins a la rebel·lió de 1936.

En qualsevol cas, la mateixa memòria, quan informava del moment en què «los Directores de los Institutos integrados en el Consejo Superior de Investigaciones Científicas entregaron sus publicaciones al Jefe del Estado» transparentava el tipus de selva que s'estava fabricant —per seguir les metàfores forestals del ministre; al capdavant, l'arbre de ciència lul·lià era símbol gràfic del CSIC i *Arbor*, el nom de la revista principal. No reproduiré al complet la relació d'obsequiosos organismes representats i em limitaré a remarcar duplicitats i encavallaments d'objectius més que evidents, a banda els peatges obligats a la religió de l'Estat. Hi havia representats a l'acte els instituts oficials del CSIC, designats amb noms de personatges històrics i dedicats al conreu de disciplines diverses: Teologia, Història Eclesiàstica, Filosofia, Pedagogia, Dret, Economia, Sociologia, Estudis Àrabs, Estudis Hebraics i Orient Pròxim, Història Hispanoamericana, Missionologia, Art i Arqueologia, Geografia, Bibliografia, Antropologia i Etnografia, Ciències Naturals, Biologia, Botànica, *Farmacognosia*, Matemàtiques, Òptica, Química i Investigacions Geològiques. Ara bé, igualment es feien presents en la cerimònia entitats de finalitats en alguns casos més o menys coincidents amb les anteriors: Instituto Histórico de Marina, Escuela de Estudios Medievales —després la retrobarem—, Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, Instituto Nacional de Ciencias Médicas, Instituto de Biología Aplicada, Instituto Técnico de la Construcción y Edificación, o Escuela de Estudios Africanos, entre altres.

I convé remarcar que a la nòmina apareixia un Patronato de Estudios e Investigaciones Locales, al costat d'un Instituto de Estudios Gallegos Padre Sarmiento, sens dubte igualment local —creat el 1943 en substitució del Seminario de Estudios Galegos, fundat el 1923 per galleguistes històrics—, i que no s'integraria mai, com hauria estat lògic, al Patronat José María Quadrado (1947-1977), dedicat als estudis locals. Sí que s'hi incorporarien, per contra, l'Instituto de Estudios Gerundenses, el d'Estudios Pirenaicos de Jaca i la Institución Príncipe de Viana.

Les duplicitats sembla que no s'aclariren. A la *Memoria 1948* (Madrid, 1950), entre els que oferiren llibres a Franco en nom d'organismes vinculats al CSIC, figura

Joan Beneyto «por el Centro de Cultura Valenciana; Sociedad Castellonense de Cultura e Institución “Alfonso el Magnánimo”» i, com a novetats, representants de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País, la Institución Fernando el Católico, aragonesa, l’Institut de Estudios Riojanos, el d’Estudios Asturianos, la Universidad Internacional Menéndez Pelayo, els Servicios Culturales Extremeños, la Junta de Cultura de Vizcaya, la Real Academia de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes de Córdoba, la Institución Fernán González, de Burgos, i altres organismes provincials o regionals en una barreja que no pot sorprendre, ja que l’epígraf «Investigaciones locales» de la *Memoria* informava que el Patronato José María Quadrado «instituido para dar sólida y flexible vertebración a nuestra rica cultura provincial [...] extiende su colaboración a centros de investigación local, creados en veinticinco de las provincias españolas». Ací s’encabia la IAM, si bé tot seguit s’informava que, entre altres, continuava «la perseverante labor de sus investigaciones [...] el Centro de Cultura Valenciana». De fet, el Centre continuà present al mateix Patronato (veg. per exemple *Memoria 1959*, Madrid 1961).

La *Memoria 1948* informava igualment de la inauguració oficial de les tasques de la IAM i de les seccions que la constituïen, afegides al ja existent Servei d’Investigacions Prehistòriques creat el 1927 i dependent de la Diputació provincial —en 1937-1938 havia estat adscrit a l’Institut d’Estudis Valencians—: «Constituye otra Sección el Instituto Valenciano de Economía, en el que se ha transformado el antiguo Centro de Estudios Económicos Valencianos [...] Actualmente este Instituto es el órgano técnico y ejecutivo de la Junta Provincial de Ordenación Económico Social de la provincia [...] El Instituto de Estudios Históricos constituye una expresiva muestra del benéfico entronque» de les seccions del CSIC «con los organismos culturales de las Diputaciones provinciales. Ha bastado en efecto a la de Valencia entrar en conexión con la Escuela de Estudios Medievales que aquí funciona». Es parlava també dels organismes de nova creació: l’Institut de Musicologia i Folklore, el de Literatura i Estudis Filològics i el Servei d’Estudis Artístics. Com es pot veure, es treballava per agregació o per amalgama, ocultes per la grandiloqüència de la prosa franquista. L’anomenada Escuela de Estudios Medievales era una simple sucursal d’un organisme del CSIC (Institut Jerónimo Zurita) nascut a Saragossa el 1939, en què s’havia convertit un Seminario de Historia de las Instituciones de la càtedra que Alfonso García Gallo, mestre i promotor de Rafael Calvo Serer, tenia a la Universitat de València, originàriament només amb subvenció municipal.

Abans de la creació de la IAM hi havia ja valencians, d’altra banda, en organismes del CSIC no dedicats als estudis locals. A la *Memoria de la Secretaría General 1940-*

1941 (Madrid, 1942) es detallen les despeses generades per la Sección de Neurología de [la Facultat de Medicina] de València, representada al Patronato Santiago Ramón y Cajal per Juan José Barcia Goyanes. A la *Memoria 1943* (Madrid, 1944) s'esmentaven seccions a València de l'Instituto Sancho de Moncada d'Economia i del José Celestino Mutis de Farmacognosia, i un Instituto de Medicina Experimental. A més de la ja anomenada Escuela de Estudios Medievales, amb Calvo com a secretari.

Amb tot plegat, vull indicar que en les decisions que intervingueren en la creació de la IAM degueren tenir poc a veure els petits centres de poder provincial de València i que hi operà sobretot una voluntat d'incloure a diversos nivells, en un sol organisme estatal, entitats d'origen i història diferent. En un lloc, se n'afegien de noves a la ja existent; en un altre, se'n fabricaven *ex novo*. Per exemple, la Societat Castellonenca de Cultura, entitat particular constituïda el 1920 i de brillant activitat abans i després de la guerra, s'integrà al Patronat José María Quadrado el 1949, sense dependre orgànicament de cap instància provincial.

D'altra banda, pel que fa a la creació de la IAM, malgrat ser un òrgan provincial, no sembla que hagués de ser massa decisiva la influència de les autoritats immediates ni de personalitats acadèmiques que en bona part encara estaven començant el seu *cursus*, en algun cas ja per sempre limitat a l'àrea local. Fins i tot es pot especular amb la idea que al falangista Adolfo Rincón de Arellano, president de la Diputació (1943-1949), no havia de resultar-li particularment atractiu un projecte visiblement impulsat per l'Opus Dei —recordem que el 1969 dimití com a alcalde de València per disconformitat amb una remodelació ministerial marcada per l'omnipresència de deixebles d'Escrivà de Balaguer.

En qualsevol cas, resulta suggeridor que en els inicis i el desenvolupament del CSIC fou de gran importància la presència d'algunes personalitats que havien participat, pel seu origen o per una coincidència geogràfica ocasional, en els cercles catòlics valencians anteriors al 1936. Cal tenir en compte que el ministre Ibáñez Martín (n. a Valbona, prov. de Terol, 1896) havia estudiat fins al 1920 Dret i Filosofia i Lletres a la Universitat de València, ciutat on freqüentà el Centre Escolar i Mercantil, creat a primers de segle, orientat pels jesuïtes i dirigit pel sacerdot José Conejos. L'Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNP) començà a funcionar a València als mateixos locals. En foren membres destacats el mateix Ibáñez Martín i Fernando Martín-Sánchez Juliá, gran enemic de l'ILE. Pel mateix ambient circulava Juan de Contreras, marquès de Lozoya, catedràtic a València (1923-1947), després estretament vinculat al CSIC, sobretot a l'Instituto Diego Velázquez, i mestre i

protector acadèmic de Felipe María Garín Ortiz de Taranco, un dels fundadors de la IAM. Rafael Balbín Lucas (n. a Alcañices, prov. de Zamora, 1910) havia estudiat Dret a la Universitat de València, ciutat on col·laborà amb la revista *Letras*, del Centro Escolar y Mercantil. Fou vicesecretari i cap de publicacions del CSIC, a més de membre del Patronato Menéndez Pelayo i director molts anys de l'Instituto Cervantes de Filología Hispánica. Membre de l'Opus Dei segons alguns autors, convé recordar el seu paper en la publicació pel CSIC, el 1962, del primer i únic volum editat de l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* —en una peripècia molt ben estudiada també per Santi Cortés, amb V. García Perales—, mentre Tomás Navarro Tomás, que havia dirigit el projecte des del Centro de Estudios Históricos —«un altre avatar de la *poderosa sociedad secreta*»—, estava exiliat a Nord-Amèrica i Manuel Sanchis Guarner activava la seua col·laboració a la IAM.

També Felip Mateu i Llopis (n. a València, 1901), que havia actuat dins el CEM, sobretot a través de l'Acadèmia Valencianista, estigué des del principi vinculat com a vocal al Patronato Marcelino Menéndez Pelayo. Després seria cap de secció de l'Instituto Nicolás Antonio de Bibliografía, conseller del José María Quadrado i del Diego de Saavedra Fajardo. El 1950, fou elegit corresponent de la IAM.

Juan José Barcia Goyanes (n. a Santiago de Compostela, 1901), catedràtic a València des del 1929, fou nomenat cap de secció de l'Instituto Ramon y Cajal, en fundar-se el CSIC. Havia passat la guerra a Galícia, on presidí la Diputació provincial de Coruña i figurà entre els promotors de l'«obsequi» a Franco del Pazo de Meirás. Fou membre destacat de l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNP), que havia contribuït a impulsar a València.

Després d'haver obtingut càtedres a les universitats de València (1942) i Madrid (1946), el ja anomenat Rafael Calvo Serer (n. a València, 1916), es feu càrrec de la revista *Arbor* i va desplegar durant uns anys una gran influència dins el CSIC. Membre de l'Opus Dei des de 1936, tenia gran relació personal amb Manuel Dualde i bona relació també amb Mateu i Llopis o amb Barcia.

Alfredo Sánchez Bella (n. a Tordesilos, prov. de Guadalajara, 1916), bon amic llavors de Calvo, estava en aquell temps molt relacionat amb València, on estudià Filosofia i Lletres. Entre 1940 i 1941 fou vicesecretari general del CSIC.

Distint de tots els anteriors en molts sentits era el filòleg Dámaso Alonso (n. a Madrid, 1898), que provenia del Centro de Estudios Históricos i fou l'orientador principal dels estudis de Filologia Hispànica dins l'Instituto Antonio de Nebrija, del CSIC. A València havia estat catedràtic des del 1933 i hi visqué durant la guerra civil, abans de traslladar-se a la Universitat de Madrid. Després, col·laborà en la

Revista Valenciana de Filología i en altres activitats en part relacionades amb la IAM, a través d'Arturo Zabala, Manuel Sanchis Guarner o Joan Fuster.

He indicat tots aquests noms, amb algunes de les seues circumstàncies, per a subratllar que els fundadors i primers directius de la IAM tenien bones relacions entre fundadors i dirigents del CSIC, però no prou per a ser més del que fou durant tot el franquisme, una simple delegació local en el millor dels casos.

El funcionament de la IAM durant el franquisme i en els anys immediatament posteriors estigué basat, com Santi Cortés assenyala al seu estudi, en una dialèctica entre les seccions humanístiques inicials i les de caràcter científic que s'hi anaren creant i que, algunes, ja havien tingut representació al CSIC dels anys fundacionals. A la vista de la seua trajectòria en aquells temps, finalment les disciplines humanístiques van perdre en alguna mesura la partida. Com el mateix Patronato José María Quadrado. A les memòries del CSIC, des de finals de la dècada de 1960, la minva d'importància d'aquest organisme és evident. I no sols la del Patronato. En les consultades entre 1969 i la desaparició de l'organisme coordinador, es pot constatar que la presència de valencians entre els consellers numeraris és nul·la, fins on he pogut veure. Amb tot el que això significa. ◀

Àlex Matas

ELS TEMPS DELS MESSIES: EL PENSAMENT DE GIORGIO AGAMBEN

Giorgio Agamben: Política sense obra

Juan Evaristo Valls Boix

144 pp., 2018, Barcelona, Gedisa

La història política dels darrers anys ens ha donat molts exemples de com funcionen les estructures polítiques i administratives de la majoria dels estats: han estat complaents amb les prescripcions de les principals entitats financeres i han executat sense massa escrúpols la major part de les receptes que els procurava el capitalisme ideològic. Si no ha estat així, com a mínim molts dels ciutadans així ho han interpretat, i s'han vist desatesos. L'èxit aconseguit per un bon grapat de filòsofs contestataris s'explica, molt probablement, segons aquesta percepció d'una part de la ciutadania; sobretot dels joves, que es veuen raonablement a ells mateixos com els grans damnificats, en tant que generació amortitzada: la seva exclusió és la que